

КУЛТУРОМ СЕЋАЊА ПРОТИВ НОВОГ ВАРВАРИЗМА

(Осврт на песме „Станица у пустињи“ Јосифа Бродског и „Похвала реду возње“
Кароља Ача)

Теодор Адорно и Макс Хоркхајмер у *Дијалектици просветитељства*, књизи која је настала као резултат њиховог међусобног дијалога, износе тврдњу да је европска просветитељска мисао у својој неутаживој жеђи за непрестаним друштвеним прогресом довела до појаве фашизма, нацизма и других тоталитарних идеологија 20. века које представљају последњи, демаскирајући стадијум у развоју капиталистичког поретка. Погубност прогресивизма била је честа тема модерне поезије, почевши још од Бодлера, а у стваралаштву песника 20. века овај мотив је доживео пуну афирмацију – сетимо се само чувене збирке *Песник у Њујорку* Федерика Гарсије Лорке. Наравно, прогресивизам није само опште место у капиталистичкој идеологији, он се лако угнездио и у идеологији и друштвеном систему који је у 20. веку погрешно називан комунизмом, а заправо је био само један прелазни облик ка неком хуманијем и бољем свету. Нажалост, тај прелазни систем завршио је крајње неславно у већини земаља у којима је био спроведен, а нарочито у *колеџи комунизма*, Совјетском Савезу, односно Русији. Ово мало, можда и сувишно предавање о општепознатим историјским чињеницама послужиће нам као контекст за разумевање једне песме која би одлично функционисала и без познавања друштвено-историјских прилика, јер она заиста има нешто универзално у себи – то је, наравно, песма „Станица у пустињи“ Јосифа Бродског. Песма о лењинградским Грцима и њиховој цркви која је срушена да би на њеном месту била подигнута велика концертна сала. Па да прочитамо ову песму у преводу Милована Данојлића:

СТАНИЦА У ПУСТИЊИ

*Тако мало Грка у Лењинграду је сада,
да смо порушили грчку цркву
како бисмо на празном месту сазидали
концертну салу. У таквој архитектури
има нечеј безнадежној. Уосталом,
концертна дворана са хиљаду и више места
није баш тако безнадежна: то је храм,
и то храм уметности. Ко је крив
што вокална уметност окуља
више људи но што моју знамења вере?
Штешта је једино што сада нећемо*

издалека видећи уобичајену кућу,
већ рујобно равну црћу.
Ал' шћо се рујобе йройорција шћиче,
човек не зависи од њих,
већ чешће од йройорција рујобносћи.

Одлично се сећам како су је рушили.
Било је йролеће, а ја сам
ишао у јосће једној шћашарској йородици
која је сћановала у близини – кроз йрозор
йоїледавши, йрчку сам цркву видео.
Све је йочело од шћашарских разјовора,
а йосле су се уїлели звуци,
који су се йрво сћайали с јовором,
а зашћим ја убрзо заїлушили.
У црквену башћу ушао је булдожер
са шћеом за врх обешеним
и зидови су йочели брзо да се йредају.
Смешно би било не йредашћи се кад си
зид, а йред шћобом сћоји рушилац.
Осим шћоја, булдожер ју је моїао смашћрашћи
неживим йредемшћом
и, у извесном смислу, себи
сличним. А у неживом свешћу
није уобичајено враћање удараца.
Онда су дошћерали камионе,
и дизалице. Зашћим сам касно увече
седео на рушевинама айсиде,
у рујама олшара зјайила је ноћ.
Тако сам кроз шће рује на олшару
їледао захукшћале шћрамваје
и низ мушћњикавих фењера.
И шћако сам кроз йризму цркве видео
оно шћо се у цркви уойшћи не може сресћи.

Једном ће, кад нас несћане,
шћачније – йосле нас, на нашем месћу
нићи исћо шћако нешћо
на шћија ће се ужаснушћи свако ко нас је знао.
Ал' неће бишћи мноїо оних који су нас знали.
Тако, йо навици, йси
дјужу шћају на сћаром месћу;
оїрада је давно срушена,
ал' њима се, веровашћно, она у сну йричиња.
Њихови снови јаву йошћиру.
Ил' земља можда мирис онај чува.
Шћија ли ће им кућа наказна!
За њих је шћу башћица, леїо вам кажу – башћица.
А оно шћо је очиледно за људе,

Њошћуно је свеједно њсима.
То се зове „њсећа верносћ“,
и ако се већ дојодило да јоворим
озбиљно о шћифећи ѡколења,
онда верујем само у ѡу шћифећу;
шћачније, у оне који осећају мирис.

Тако је мало Грка сада у Лењинграду,
и, уошћије, нема их мнојо ван Грчке.
Или их је, барем, ѡремало
да би се сачувала здања вере.
Од њих нико не шћражи да верују
да ми ѡрадимо. Једна је,
вероваћино, сћвар крсћићи нацију,
док је носићи крсћ већ сасвим нешћо друјо.
Они су имали само једну дужносћ.
Нису умели да је изврше.
„Ти, сејачу, рало своје чувај,
а време за класање ми ћемо одредићи.“
Они своје рало нису сачували.

Ноћас ѡледам кроз ѡрозор
и мислим о шћоме ѡде смо дошли.
И од чеја смо даље:
од ѡправославља или од хеленизма?
Шћиа нам је блиско? И шћиа је ѡред нама?
Не очекује ли нас друја сад ера?
И ако је шћако, шћиа нам је заједничка дужносћ?
И шћиа шћреба да јој ѡринесемо на жрћиву?

Главно оружје Јосифа Бродског у овој песми је, наравно, иронија. Има нечег нехајног, ноншалантног у песниковом излагању, нечег што је у супротности са озбиљношћу, па и трагичношћу теме, а то је насилно уништавање једног културног и верског споменика, уништавање сећања зарад некаквог друштвеног прогреса. На снази је, наравно, парадокс: развој једног културног обрасца условљен је уништењем другог културног модела. Питање је, да ли се овде заиста ради о некаквом културном и друштвеном прогресу ако он подразумева уништавање и насиље? По мишљењу Бродског, овде се ради искључиво о западању у нови варваризам. Дакле, ноншалантност у излагању овде не треба узимати здраво за готово, већ баш напротив, њу треба довести у питање да бисмо уочили иронијски механизам: иза тобожње нехајности ми можемо прочитати суштинску разочараност и горчину, изазване управо варварским поретком. Фино ругање варварству носи у себи нешто од моралне супериорности у односу на предмет изругивања. Зато иронија тако често иритира и доводи до беса свакога ко себе схвата преозбиљно и нема довољно самосвести, односно критичког отклоне. Ова фигура се овде показује као моћно средство против бахатости и насиља, али она и захтева одређивање према стварности, тачније према језику који преноси, али и обликује ту стварност. Бродски у другом делу песме описује своју посету татарској породици: „...после су се уплели звуци, / који су се прво

стапали са говором, / а затим га убрзо заглушили.“ Метафорички речено, бесмислена рушилачка бука надјачала је говор, логос, односно сваки смислени поредак – као да ће свако сећање бити затрто. Као да је на помолу једна другачије схваћена апокалипса – суноврат постојећих вредности зарад неког новог света за који се не зна шта тачно представља. Песник нам предочава и цинични став рушитеља: „Ко је крив / што вокална уметност окупља / више људи но што могу знамења вере?“ Цинизам се овде крије у ниподаштавању лењинградских Грка и њихове вере: ето, да су били бројнији, били би јачи у својој вери, па онда можда и не бисмо рушили њихову цркву – то је цинизам сваког варварског поретка, без обзира да ли се ради о псеудокомунизму или фашизму. У наставку песме иронично се разматра насиље као главно оружје новог поретка: „Смешно би било не предати се кад си / зид, а пред тобом стоји рушилац.“ Бродски каже како је булдожер цркву „могао сматрати / неживим предметом / и, у извесном смислу, себи / сличним. А у неживом свету / није уобичајено враћање удараца.“ Песник као да жели рећи: људи су жива бића, они су створили и ту цркву и тај булдожер, они су ти који дарују или одузимају смисао стварима и појавама својим чињењем или нечињењем, коначно, црква не може пружити отпор, то је само гомила зидова, али људи могу пружити отпор на разне начине, људи могу одлучити да ли ће покренути багер којим ће срушити зид, људи одлучују да ли ће овакве догађаје сачувати од заборавља тако што ће евентуално новим поколењима оставити писану реч о њима, итд. Иронија јесте отпор бахатости и злу – то је мало, али спасоносно острво племенитости на које се човек може повући када осети немоћ пред навалом слепог насиља. Иронија је понекад једино што преостаје човеку који жели бити слободан у неслободном друштву. Да бисмо боље осветлили и продубили идеје изложене у песми „Станица у пустињи“ Јосифа Бродског, призваћемо у помоћ песму „Похвала реду вожње“ Кароља Ача, једног од најрепрезентативнијих представника поезије војвођанских Мађара у другој половини двадесетог века. Ево те песме у целости, у преводу Јудите Шалго:

ПОХВАЛА РЕДУ ВОЖЊЕ

*Видех локомоџиву. Заузгана ћуг.
Љуџиџа џослушноџи.
Привидно свака џолуџа, венџил и клиџ
џлаџко обављају џредвиђен џосао,
џлаџко, шџо значи без сџирейње, шачније:
равнодушно.
С обиљем уља нехајно џромиче
железни сџруџ,
у равномерно луџу сџајају се
скривени дрхџаји.
Ко се у шџо разуме, нек ми се џоссмехне,
и хладно, зналачки, џоново џровери
шџа овде није у реду,
нека ме исмеје збоџ моје безразложне џрозе,
али ја ову неман видех џде коље!
Зайраво, не баш шџада: након убисџва,
шџо је још џоре.
Који часак џосле чина, кад*

кривац већ ђомишља на бексїво,
 али омеїше їа ђролазна слабосї: шїуїо
 се надноси над жрївїу
 и наїокорелиїи; и шїако ђочини
 своїу кобну їрешку:
 їуби драїоцене шїренуїїке, смушено
 насїїоїи да уклони шїраїове,
 и шїо їа уїраво одаїе (види
 шїеориїе савршеної злочина) –
 шїада, у окуци, їруну їреда ме.
 Аха, їодневни, мишљах, расеїано
 їоїлегдавши саїї,
 и он већ їроїшїуїња, шїик
 їред моїм лицем:
 с обиљем уља нехаїно їромакну
 железни шїруї,
 у равномерно луїу се сїїоїише
 скривени грхїаїи...
 Тик їред моїм лицем. Беше шїо иначе
 свакодневни їризор:
 їруїа је шїада секла їрад їосред
 ценїра,
 дневно и више їуїїа – у исїїим
 размацама –
 задрхїало би їод нама шїло
 или їод;
 часовнике равнасмо їо возовима.
 Тик їред моїм лицем, кажем.
 Поїледам, ВИДИМ, и већ їроїшїуїња:
 с обиљем уља, и осїшало,
 у равномерно луїу, и осїшало.
 А шїамо, на следећем уїлу: сїїиска,
 крв, крик и осїшало.
 Беше девоїка, рекоше, ја је
 не видех,
 видех овоїа, убицу,
 завийїлах їесницом у немоћном
 бесу,
 али већ беше далеко, шїуїїњећи мосїїом:
 убрзо ће шїочкови їроћи скреїїницу
 следеће сїїанице.
 А, шїо је їодневни брзи, рећи ће и шїамо,
 їлегдаїући на своје саїїове.
 Тачан, догаће они шїїо знаїу
 ред вожње.
 А овде? Гомила се лаїано осїїа,
 їонекo још вирне їод їокров,
 неко се домишља: журила јадница,

или најрошћив, није довољно журила,
 да је баш овде и сада дочећа
 неман шачносћи.
 Па добро, прекинемо, што је већ права
 мелодрама;
 сјасимо макар штај један нејознаш леш
 од лешинара.
 Не мари, ако га заборавимо
 сасвим,
 најзад, скоро се ништа није ни збило
 сјрам оној
 што је и дошаг и ошаг, свакој саја,
 шрена, било и јесће,
 по возном реду и мимо возној реда,
 још више.
 И мени самом ово збркано сећање
 служи шек зашто
 да искажем похвалу реду
 војње,
 и да – са знашћом мањом храброшћу –
 као за ушћеху
 заишем: кашкад зашребом и који килограм
 меса, косију, мождине,
 да би с обиљем уља нехајно одмицао
 железни шруј,
 у равномерну луку се сјајали
 скривени дрхтаји.

Ако се код Бродског идеја лажног прогреса храни „знамењима вере“, као и људским душама, онда се код Ача та иста идеја храни ничим другим него људским месом: „...каткад затреба и који килограм / меса, костију, мождине, / да би с обиљем уља нехајно одмицао / железни труп, / у равномерну лупу се стапали / скривени дрхтаји.“ Идеја о достизању праведног и хуманог друштва овде је замењена идејом индустријског и механицистичког напретка, идејом апсолутне усклађености, прецизности и тачности. Али, за сваку идеју је потребно принети жртву: као што смо могли да приметимо у овим песмама, ниједан поредак не функционише без одрицања појединца. Питање је само да ли ће лењинградски Грци остати без своје цркве, или ће, у најгорем случају, безимена девојка положити свој млади живот пред „монструмом тачности“. Лењинградски Грци, као и жртва локомотиве, спадају у домен статистичке грешке – свака индивидуалност и посебност се потиरे зарад некаквог општег бољитка који се заправо не остварује јер нема „критичне масе“ срећних и задовољних индивидуа. Говорећи о Грцима у Лењинграду, лирско „ја“ позајмљује свој глас бахатом и циничном гласу лажног напретка. „Ја“ постаје неко неодређено „ми“: „Од њих нико не тражи да верују да ми градимо.“ Индивидуално се, само наизглед, приклонило колективном, навукло је маску мноштва и безличности да би још једном иронично поентирало. Песникова повишена реторика крије заправо тихи презир према „хуманизму“ овог, у суштини безосећајног и тоталитарног поретка: како поверовати да „они“ граде када је очигледно да „они“ пре свега руше?! На кога мисли лирско „ја“ када каже „ми“? Ко

смо то „ми“? Којем „ми“ припада песник? И да ли песник уопште може да припада неком претпостављеном „ми“? Чини се да је код Бродског то „ми“ само део једне неухватљиве идентитетске игре, непрестано под присмотром песниковог ока које се налази на некој сигурној, спасоносној дистанци. Лирски глас се на крају песме пита који су духовни оријентири новог поретка јер и православљу и хеленизму нема много места у новом варваризму који наизглед брине о духовном животу својих поданика, али тако што руши споменике претходних епоха. У „Похвали реду возње“ Карољ Ач је радикалнији: није више угрожено сећање, олично у културним споменицима, већ сам људски живот који мора да се уклања чудовишној тачности индустријализма и механицизма. Овде индивидуа, њено „ја“, стоји насупрот колективитету, тачније насупрот безличности поретка који без кашњења и застоја спроводи своје планове и замисли. Ред возње као организован и утврђен систем превоза претвара се у своју супротност: у ирационални, помахнитали хаос, у звер која тражи плен. Тачност без емпатије само је друго име за варварство.

Одлучили смо да поредимо песме „Станица у пустињи“ и „Похвала реду возње“ зато што се на сличан начин односе према варварским порецима: путем ироније, наравно. У обе песме присутна је повишена реторичност, али и поред тога, оне нису лишене снажне осећајности, чак напротив. Заправо, као да испод иронијског отклона тиња неки скривени пџтос који покушава изаћи на површину, али му управо иронија не дозвољава да се снажније испољи. Заједничка идеја ових песама јесте у отпору као важном чиниоцу у изградњи људског идентитета. Отпор се може пружати на разне начине, а управо поезија јесте вид интелектуалног и духовног отпора. Бродски се у својој песми залаже за культуру сећања: „...пси дижу шапу на старом месту; / ограда је давно срушена, / ал’ њима се, вероватно, она у сну причиња. / Њихови снови јаву потиру. / Ил’ земља можда мирис онај чува. / Шта ли ће им кућа наказна!“ Људи бирају стварност коју ће живети, а та изабрана стварност понекад се не поклапа са стварношћу коју им намеће друштво. Наша садашњост повезана је истовремено са прошлошћу и будућношћу, и ако игноришемо неку од тих временских димензија, наћи ћемо се у својеврсном духовном ћорсокаку. Сећање на претходне вредности опстаје у свести појединаца, без обзира колико репресиван био систем који покуша да их избрише из колективног сећања. Можда су управо песници ти који чувају одређене вредности у колективном сећању, сведочећи индивидуалним примером кроз своју поезију. И код Ача лирско „ја“ жели да сачува идеју о невиној жртви, о невиној девојци страдалој под точковима прогресивизма. И овде се та намера обавија обландом ироније – девојчин леш може бити и заборављен: „Не мари, ако га заборавимо / сасвим, / најзад, скоро се ништа није ни збило / спреам оног / што је и дотад и отад, сваког сата, / трена, било и јесте, / по возном реду и мимо возног реда, / још више.“ Поента очигледно и јесте у ономе што је мимо возног реда, што не прати идеју тачности већ изненађује својом нетачношћу и непредвидивошћу, својом несводивошћу на утврђени ред и редослед. Зар то није живот сам, и поезија која га прати колико и када то може?

У низу реторских питања које поставља у последњој строфи своје песме, Бродски се, између осталог пита и о будућности, о томе каква нас епоха очекује, о заједничкој дужности и о томе шта треба принети на жртву новој ери. На ова питања тешко је дати одговор, и Бродски то и не покушава, али можда би се могло одговорити на начин шта не треба приносити на жртву ниједном новом добу: колективно и индивидуално сећање, культуру, веру, и коначно, идеју о отпору. Идеју о отпору као супротстављању свакој сили која покуша да потре поменуте вредности. Песме „Станица у пустињи“ и „Похвала реду возње“ свакако се крећу на трагу таквих идеја: одупрети се забору и репресији.